

KOGNITIV TERMINOLOGIYA TADQIQOTINING ASOSIY ELEMENTLARI

Xolova Madina Boboqulovna
Buxoro davlat tibbiyot instituti
Xorijiy tillar fakulteti
Ingliz tili kafedrası o'qituvchisi
e-mail: madinaxolova1987@gmail.com

Annotatsiya. Terminologiya falsafa, mantiq, nazariy va amaliy tilshunoslik, axborot fani, hisoblash tilshunosligi, sotsiologiya va pragmatikani o'z ichiga olgan turli fanlardan ajralib chiqqan juda ko'p hissalarining markazida bo'lib, o'z tadqiqot ob'ektini turli yo'llar bilan shakllantirdi. Ushbu fanlarning har biri atama va uning semantikasi haqidagi keng tarqalgan g'oyalarni aks ettiruvchi terminologiya tadqiqotlari ko'lamini kengaytirdi va chuqurlashtirdi. Ular nazariy asoslarni, tadqiqot maqsadini, ekspluatatsiya qilingan tushunchalar va usullar to'plamini yaratdilar. Zamonaviy terminologiya tadqiqotning yanada murakkab sohasi sifatida bilish va muloqotni tushunishda oldingi yondashuvlar va yangi istiqbollarning natijalariga asoslanadi. Hozirgi vaqtda bu oldingi maqsadlarga mos kelmaydigan mega fanlararo yondashuv bo'lib, u kognitiv va funktsional nuqtai nazardan atama semantikasi va terminologik tizimlarni aniqroq ifodalashga harakat qiladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, kognitiv lingvistika, kognitiv-kommunikativ terminologiya, nominativ birliklar

Tilshunoslik va terminologik tadqiqotlarning so'nggi natijasi "insonning tilga ta'sir qilish yo'lini aniqlash"dir. Bu XXI asr oxirida tilni kognitiv tadqiq qilishning eng asosiy tamoyillaridan biriga aylanib bormoqda. Bu tamoyil antropotsentrik tamoyil deb ataladi. Quvonarli tomoni shundaki, bu tamoyil insonning tafakkuri va nutqiy faoliyatini tushunishning asosi bo'lib, u aqliy qobiliyatlari "til va til bilan o'zaro ta'sir qiluvchi" shaxsning "til kognitiv tizimning bir qismi ekanligini ta'kidlaydigan" kognitiv tadqiqotlarning ta'siri bilan bog'liq (Dirven, Vespoor 1998: xi). Kognitiv tilshunoslik ijtimoiy, psixologik, pragmatik va inson o'zaro ta'sirining boshqa tomonlarini o'z ichiga olgan aqliy va kommunikativ faoliyatini hisobga oladi (Manerko 2016: 129). Ushbu istiqbol tildagi tizimli yo'naltirilgan tadqiqotlardan avtonom tizim sifatida til bilimlarini tavsiflashning kognitiv va funktsional nuqtai nazaridan aks ettirilgan paradigmatic siljish va atamashunoslik fanining bilish, kognitiv qayta ishlash va aloqa jarayonlari bilan bog'liq yangi shakliga aylanishni ko'rsatadi.

Kognitiv (kognitiv-kommunikativ) terminologiya kognitiv lingvistik tadqiqotning asosiy tarmoqlaridan biriga aylandi. U kognitiv asosga ega, ma'ruzachiga yo'naltirilgan, suhbatdoshlarning dunyoni tushunishi bilan bog'langan va tildan foydalanishda kontseptual va diskursiv mexanizmlarni funktsional ravishda bajaradigan tadqiqotni ifodalaydi. Terminologik tadqiqotlar insonning bilish va muloqot maqsadlarini amalga oshirishga yaqinlashmoqda. Kognitiv terminologiya bo'yicha tadqiqotning maqsadi turli xil oddiy tushunchalar spektri orqali ko'rsatilgan bilim tuzilmalarida inson tajribasining umumiy (odatiy) va maxsus xarakterini ifodalovchi tanish, yangi va ko'chirilgan kontseptual elementlar asosida terminologik birliklarning semantik xususiyatlarini ochib berishdir.

Kognitiv yoki kognitiv-kommunikativ terminologiya terminologiya rivojlanishining yangi bosqichi bo'lib, XX asrning 90-yillari oxirida rivojlana boshladi. U atamashunoslik intizomi rivojlanishining oldingi bosqichlaridan uzoqlashdi, garchi u yangi maqsadlar, asoslar, metodologiya va tadqiqot jarayonlari bilan ajralib turadi. Kognitiv va kommunikativ funktsiyalarni taqdim etishda aks ettirilgan. Terminologik tadqiqotlarning asosiy maqsadi tilning kognitiv funktsiyasini ta'riflash, natijada atama shakllanishiga olib keladi. Uning tavsifi darajasi va chuqurligi insonning faqat "mulohaza yuritish qobiliyatlari" va "tarqatilgan qurilmalar" sifatidagi "o'ziga xoslik sohalari" tushunchalarini qamrab oladigan g'oyalardan farq qiladi (Hirschfeld, Gelman 1994: 4, 22). Gap shundaki, kognitiv funktsiya kognitiv lingvistik nazariyadan oldin ko'rib chiqilganidan ko'ra kengroq hodisa sifatida tushuniladi.

Tadqiqotda til tizimi va uning tuzilmalari avtonom bir butunlik sifatida qaralmaydi, balki til xususiyatlari asosida ochilgan hissiy, jismoniy, ijtimoiy, tarixiy, madaniy xususiyatlar asosida tadqiq qilingan til vositalarini hisobga oladi. U muloqot maqsadlarida ishlatiladigan til vositalari yordamida bilimlar inson tomonidan qanday tuzilganligini tushunishga intiladi. Temmermann ta'kidlaganidek, kontseptsiyani kuzatish "... boy kognitiv modellarga kiritilgan" eksperimental epis-temologiya tomonidan tubdan qo'llab-quvvatlanadi (2000: 29). Atamani yaratish har doim ma'lum bir davrda intizomning rivojlanish bosqichiga bog'liq. Keling, shizofreniya atamasi yordamida klinik psixiatriya sohasidagi misolni ko'rib chiqaylik. Lug'atda shizofreniya so'zi yunoncha skhizein, "bo'linish" va "aql" yoki "yurak" degan ma'noni anglatuvchi phrēn (genitiv phrenos) ildizlaridan kelib chiqqanligi tushuntiriladi. Ushbu o'ziga xos atama 1910-yilda shveysariyalik psixiatr Eugen Bleuler (1857-1939) tomonidan "buzilgan uyushmalar, yetuk bo'lmagan xatti-harakatlar, isteriya, gallyutsinatsiyalar va haqiqatga mos kelmaydigan boshqa alomatlar bilan tavsiflangan shaxslarning ruhiy holatini

tavsiflash” uchun kiritilgan. Bu davrda ruhiy kasalliklarni sinchiklab kuzatish, diagnostika qilish, oldini olish va davolashga alohida e’tibor qaratilib, ixtisoslashtirilgan tibbiy yordam ko’rsatishda sezilarli yutuqlarga erishildi. Shizofreniya "g'ayritabiiy xatti-harakatlar va haqiqatni noto'g'ri talqin qilish bilan tavsiflangan ruhiy kasallik" deb ta'riflanadi, bu yerda "ruhiy buzilish" atamasi tibbiyot sohasidagi kasalliklarning o'ziga xos toifasini ifodalaydi. Ammo ilgari, 19-asrning 80-yillarida psixiatriya fanining dastlabki bosqichlarida lotin tilida "erta demensiya" deb tarjima qilingan dementia praecox atamasi ishlatilgan. Ushbu atamaning garchi lotincha ifodasi biroz noaniq bo'lsada, kasallikning asosiy xususiyatini va sindromning yoshga bog'liq jihatini ta'kidlaydi. Shu sababli, shizofreniya atamasi va uning kengroq konteksti inson tajribasining turli o'lchovlarini, jumladan, idrok etish, jismoniylik, ijtimoiy o'zaro ta'sir va boshqa jihatlarni o'z ichiga oladi.

Shaxslar tomonidan amalga oshiriladigan muloqot faoliyati sifatida tavsiflangan tildan foydalanishda turkumlash jarayoni insonning bilishi, shaxsiy tajribalari va muloqot konteksti bilan shakllanadigan amaliy va moslashuvchidir. U ma'lumotlardan ta'sirlanadi va og'zaki yoki yozma muloqotda ma'ruzachi yoki yozuvchining mo'ljallangan nuqtai nazarini etkazishi mumkin (Manerko, 2014). Koubriakova ta'kidlaganidek, nutq asosan bilim almashish va tinglovchilardan bilim kutishni o'z ichiga olgan kognitiv jarayon bo'lib, ma'lumotni qayta talqin qilishni yoki mavjud bilimlarni aniq maqsadlar uchun qo'llashni talab qiladi (2004: 516). Ixtisoslashgan nutqda nominativ birliklar muhim rol o'ynaydi, ko'pincha ixtisoslik sohasiga qarab 70 dan 95% gacha chastota bilan matn maydonida hukmronlik qiladi. Bu birliklar o'rtasidagi bog'lanishlar nafaqat ularning ma'lum tushunchalar doirasidagi turkumlanishini, balki boshqa munosabatlarni ham o'z ichiga oladi.

Muloqotda terminologik birliklar murojaat qiladigan bilim tuzilmalari, ayniqsa, ular haqiqatda turli tushunchalarni ifodalaganda, sobit yoki statik emas. Novodranova ilmiy bilimlarning rivojlanishi ma'lumotlarni qayta ishlash, uni aqliy leksika doirasida tashkil etish, xotirada saqlash va muhim ma'lumotlarni olish bilan bog'liq bo'lgan kognitiv jarayon ekanligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u ilmiy matnlarni yaratishni o'z ichiga oladi, bu erda ilmiy kontekstda kommunikativ aktlarning o'zgarishi kuzatiladi. Ixtisoslashgan nutq kognitiv va kommunikativ rollarni bajarishga xizmat qiladi, bunda atama kasbiy bilishning og'zaki natijasiga aylanadi, ilmiy sohaning hozirgi holatini aks ettiruvchi turli xil bilim tuzilmalarini tasvirlaydi. U ixtisoslashgan faoliyat va kasbiy muloqotni boshqarish, inson niyatlari, kontekstual aloqadorlik va ixtisoslashgan o'zaro ta'sirlarning tabiati asosida boshqa belgilar bilan aloqa o'rnatish uchun muhim lingvistik-kognitiv vosita bo'lib xizmat

qiladi. Ixtisoslashgan vositachilik va muayyan bilim sohalarida maxsus maqsadlar uchun tilni (LSP) qurish atamaviy birliklarning ravon semantik chegaralarini ko'rsatadi, ba'zida bilim tuzilmalarining emotsional va baholash tomonlarini o'z ichiga olgan, umumiy va maxsus insoniy tajribalarni ifodalovchi kognitiv jarayonlar ta'sir qiladi. . Ixtisoslashgan muloqotda ma'lum bir vaqtda etkazilgan ma'no ushbu terminologik birliklarning ma'nosini belgilaydi. Engbergning muhim kuzatishi shuni ta'kidlaydiki, bilim o'zining asosiy mohiyatiga ko'ra dinamik va rivojlanayotgan ob'ektdir, ayniqsa domenga xos nutqni tahlil qilishda. Shaxslarning kognitiv tizimlari doirasida bilimlarni o'rganishda uni o'ziga xos dinamik deb e'tirof etish kerak (2007: 35).

Bilim tuzilmalarini o'z ichiga olgan semantika atamalarini tushunish va ularning talqini kognitiv terminologiyada fundamental yutuqdir. Ushbu rivojlanish yangi uslubiy tanlovlar va ixtisoslashgan muloqotni o'rganish maqsadlarida o'zgarishlarga olib keldi. Muayyan ixtisoslashtirilgan amaliyotlarda bilish natijasi ma'lum va vaqti-vaqti bilan odatiy (kundalik) bilim doiralariga tayanish yo'li bilan bir muddatda amalga oshiriladi, ularning kognitiv xususiyatlari terminologik birliklar va nutq orqali tuzilgan ma'lum bir terminologik tizim doirasida ajratilgan kognitiv jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik orqali aniqlanadi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, har xil turdagi nominativ birliklar maxsus nutqda muhim rol o'ynaydi. Ular o'ziga xos kognitiv-diskursiv shakllanishlar bo'lib, ularning kognitiv tabiati muloqot qilish uchun juda qimmatlidir. Ular insonning fazoviy, ijtimoiy va hissiy tajribasi, til bilimlari va uni tashkil etish usullari orqali o'zaro bog'langan dunyo haqidagi turli xil ma'lumotlarni ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Volodina M.N. The cognitive-information nature of the term (on the material of the terminology of the mass media). Moscow: Moscow. Uni-t, 2000. Issue. 2. 128 s
2. Leitchik, V.M. & Shelov, S.D. (2003). Some basic concepts of terminology: traditions and innovations. In Terminology science and research: Journal of the International institute for terminology research (IITF). Termnet publisher, 14, p. 86-101.
3. Kholova Madina Boboqulovna. (2023). POLITENESS AND CULTURE. Academia Repository, 4(10), 4–9. Retrieved from <https://academiarepo.org/index.php/1/article/view/139>

4. Kholova, M. (2023). PRAGMATICS. В МЕЖДУРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ АКАДЕМИЧЕСКИХ НАУК (Т. 2, Выпуск 10, сс. 68–74). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10054322>
5. Ruziyeva Nilufar Xafizovna, & Xolova Madina Boboqulovna. (2022). Politeness In Literary Works: An Overview. Eurasian Research Bulletin, 7, 200–206. Retrieved from <https://www.geniusjournals.org/index.php/erb/article/view/1300>
6. Ruziyeva Nilufar Xafizovna, & Xolova Madina Boboqulovna. Research problems in linguoculturology. Spanish journal of Innovation and integrity Volume:12, November-2022.
7. Kholova Madina Boboqulovna. (2023). Cognitive Linguistics . *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 1(10), 357–363. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/2018>
8. Kholova Madina Boboqulovna. (2023). COGNITION AND LANGUAGE. *Scholastic: Journal of Natural and Medical Education*, 2(12), 64–71. Retrieved from <https://univerpubl.com/index.php/scholastic/article/view/3014>
9. Kholova Madina Boboqulovna. (2024). CULTURAL CODES IN INTERCULTURAL COMMUNICATION | INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2022 <https://interonconf.org/index.php/rus/article/view/11187>
10. Boboqulovna, K. M. (2024). Cultural Codes in Uzbek Literature. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769), 2(3), 495–500. Retrieved from <https://grnjournal.us/index.php/STEM/article/view/3868>